
Socijalna povijest
*evropskog radničkog pokreta**

Wolfgang Abendroth

Prijevod
Tomislav Martinović

**1. Počeci evropskoga radničkoga pokreta
do poraza revolucije 1848. godine**

Karakteristični rani oblik kapitalističkoga načina proizvodnje u razdoblju od sredine 16. do posljednje trećine 18. stoljeća bila je manufaktura. U njezinu prvom stadiju radio je u radionici velik broj različitih obrtnika i nekvalificiranih radnika pod vodstvom kapitalista. Kasnije se razvila kooperacija istovrsnih obrtnika, čije se prijašnje područje rada sada rastavljalo na različite pojedinačne operacije, izoliralo i osamostalilo da bi proizvodnja pojeftinila time što bi pojedinačnoga radnika, sudionika u cjelokupnoj proizvodnji, ograničila na nekoliko zahvata. Oba oblika manufakture pretvorila su profesionalne mogućnosti i nade obrtničkog pomoćnika u iluzije. U razdoblju prije manufakture bio je i obrtnički pomoć-

Pod ovim naslovom »Politička misao« objavljuje prva dva poglavlja iz istoimene knjige Wolfganga Abendrotha (naslov originala: Sozialgeschichte der europäischen Arbeiterbewegung, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1972). Upozoravamo čitaoce da časopis »Kulturni radnik« objavljuje posljednja poglavlja ove knjige. Wolfgang Abendroth rođen je 1906. godine. Profesor je političkih nauka na Sveučilištu u Marburgu na Lahnu. Pored rasprava i članaka, od kojih su neki prevedeni na naš jezik i objavljeni u časopisima, Abendroth je autor nekoliko knjiga: Die deutschen Gewerkschaften (Njemački sindikat) 1955; Bürokratischer Verwaltungsstaat und soziale Demokratie (Birokratska administrativna država i socijalna demokracija), koautor s H. Sultan, 1955; Aufstieg und Krise der deutschen Sozialdemokra-

tie (Uspon i kriza njemačke socijaldemokracije) 1964; Antagonistische Gesellschaft und soziale Demokratie (Antagonističko društvo i socijalna demokracija), 1968.

Knjiga *Socijalna povijest evropskog radničkog pokreta* (prvo izdanje 1965. godine; dopunjeno 1972. pogovorom koji se bavi evropskim radničkim pokretom u periodu između 1965. i 1971) za razliku od historiografije, koja se u pravilu drži i u prikazu radničkog pokreta nacionalnih i državnih kategorija, polazi od unutrašnje povezanosti radničkog pokreta, da bi pokazala njegov razvitak i raspad na različite tendencije. Abendroth svoju historiju radničkog pokreta smješta u kontekst socijalnih i idejnih zbivanja i u tome se sastoji posebna vrijednost ove knjige.

nik, doduše, objektivno ovisan radnik, koji je prodavao majstoru svoju radnu snagu. Ali on je imao još realnu šansu da se osamostali nakon nekoliko godina. Ukoliko je cehovsko pravo dotle ograničavalo osamostaljivanje obrtničkoga pomoćnika, bio je — uz osiguravanje određenih radnih i životnih uvjeta — deklarirani cilj bratovština obrtničkih pomoćnika da se ta ograničenja potisnu; a ako su u nekim situacijama počeli postavljati i veće zahtjeve, nije se, ipak, iz toga razvio kontinuirani pokret.

Prodiranje manufakture promijenilo je tu situaciju i tamo gdje se rad ovisnih proizvođača nije koncentrirao na radionicu, nego se obavljao u kućnoj radinosti. Za masu manufakturnih radnika izgubio je radni proces karakter preglednog, suvislog jedinstva, koji je još imao za pomoćnika samostalnoga obrtnika. Proces društvene podjele rada poprimio je oblike koji su mu jedinku podredili kao potpuno izoliranoga nosioca funkcije, koji nije imao nikakvog uvida u smisao cjelokupnoga procesa i koji je bio podređen strogoj sili zapovijedi. Industrijska revolucija u posljednjoj trećini 18. stoljeća morala je potpuno ostvariti ovu tendenciju. Jer stroj, ishodište i središte te revolucije što je zahvaćala sve šira područja, nadomjestio je radnika koji se služio jednim jedinim alatom, mehanizmom koji je odjednom radio s više istovrsnih alata. Pošto su se alati ljudskog organizma pretvorili u alate mehanizma, dobio je stroj oblik koji je emancipirao od granica ljudske snage i preobražavao tok proizvodnje. Ako je u manufakturi podjela društvenog radnog procesa kao kombinacija dijelova rada bila čisto subjektivna, velika industrija, koja je sada nastajala, zadobila je u sistemu strojeva objektivni proizvodni organizam, koji je radnik zahtjevao kao gotov proizvodni uvjet. Velikom dijelu radne snage nisu sada bile potrebne ni osobite tjelesne snage ni vještine koje se stječu dugim školovanjem. Time se mogao do krajnjih granica povećati udio žena i djece u radu, i to sa svim pogubnim posljedicama za duhovno i tjelesno stanje stanovništva, koje su karakteristične za prva desetljeća kapitalističke proizvodnje u prošlom stoljeću u Evropi, a ponovile su se u 20. stoljeću pri industrijalizaciji prijašnjih kolonija i drugih »zemalja u razvoju« s kapitalističkim odnosima vlasništva.

Razvoj proizvodnog procesa nametao je u fazi rane industrijalizacije permanentnu upotrebu stroja. Ova je proizlazila iz interesa kapitalista da postignu maksimalni profit. U tim uvjetima pobjeda stroja neminovno je vodila produljenju radnog dana i intenziviranju samoga rada. U prethodnom razdoblju mogli su još radnici prihvatiti sistem kao takav, unatoč postojećim socijalnim oprekama interesa. To je vrijedilo poglavito za radnike iz seoskih slojeva kojima su veliki zemljoposjednici uništavali egzistenciju poljoprivrednika sistematskom praksom protjerivanja seljaka sa zemlje. Sada su ti radnici dobivali od manufakture novu osnovu za život. Sporoza zbog nadnica i radnog vremena bilo je i u manufakturi, a time su radnici spoznavali socijalne suprotnosti interesa između sebe i svojih poslodavaca. Ali sada su strojevi kao sredstvo rada konkurirali radnicima. Stroj je istiskivao radnika i stvarao u svakoj grani industrije koju bi zahvaćao rezervnu armiju, koja se nakon nekoga vremena, možda, mogla opet zaposliti u drugim industrijskim granama, ali u lošijim uvjetima. Spozna-

jući tu konstelaciju, pisao je David Ricardo: »Isti uzrok koji može povisiti prihode zemlje (naime zemljoposjednika i kapitalista) može istovremeno dovesti do viška pučanstva i pogoršati položaj radnika.«

Zato nije bilo više nikakvo čudo što je prva reakcija radnika bila usmjerena na uništavanje strojeva. Već nakon 17. stoljeća bilo je u Evropi pobuna radnika protiv prvih strojeva koji su služili za tkanje vrpca i gajtana. Najprije je njihova upotreba bila zabranjena u Evropi; izborna kneževina Saksonija odobrila je, na primjer, njihovu upotrebu tek 1765. godine. Prve strojeve za striženje vune uništili su 1758. godine engleski radnici. Da bi svladao ogorčenje masa, britanski parlament donio je 1769. godine zakon prema kojem se uništavanje tvornica i strojeva kažnjavalo smrtnom kaznom. S druge strane, radnici su neprestano slali peticije parlamentu u kojima su zahtijevali da se zabrani upotreba strojeva, dok nisu u prva dva desetljeća 19. stoljeća ponovo pribjegli sili u stalno ponavljanim masovnim akcijama. Od 1811. godine pokret se toliko proširio da je vlada restauracije opet pribjegli zakonu terora prema kojem se uništavanje strojeva kažnjavalo smrću. Ni hrabri govor lorda Byrona protiv tog nacrtu zakona u Gornjem domu, u veljači 1812. godine, nije mogao spriječiti da se ne prihvati. Teror je najzad slomio objektivno iluzorni, premda razumljivi, otpor radnika, koji je nakratko još jedanput oživio, ali bez većih posljedica, nakon smaknuća osamnaestorice radničkih vođa iz Yorka u siječnju 1813. Polako su engleski radnici učili, kao što je napisao Marx, »da razlikuju mašineriju od njezine kapitalističke primjene i da prenesu svoje napade sa samog materijalnog proizvodnog sredstva za njegov oblik društvene eksploatacije«. Ali još u drugoj polovici 19. stoljeća javljali su se kasni oblici toga protestnog pokreta u Engleskoj, a u svim drugim zemljama dolazilo je do paralelnih pojava na odgovarajućem stupnju industrijalizacije; tako, primjerice, u francuskom ustanku tkalaca svile u Lyonu 1831. godine i prilikom nemira šleskih tkalaca 1844. godine.

Shvatljiva je žestoka reakcija radnika u prvoj fazi industrijalizacije ako imamo na umu njihov nizak stupanj obrazovanja u toj prvoj fazi industrijalizacije, njihovo moralno poništavanje prisilom da radi održavanja vlastitoga života, prodaju sve jeftinije, ne samo vlastitu radnu snagu, nego i radnu snagu žena i djece, da djecu šalju u tvornicu umjesto u školu i da time utvrde vlastiti nedostatak obrazovanja. Zakonodavstvo i racionalističko-prirodnopravna ideologija oduzeli su radnicima već od kraja srednjeg vijeka pravo da solidarnim djelovanjem utječu na svoje radne i životne uvjete. Tako je 1731. godine u Svetom Rimskom Carstvu carski cehovski propis pravno utvrdio zabranu udruživanja obrtničkih pomoćnika, što je tada bilo uobičajeno u gotovo svim evropskim državama. Ni građanske revolucije nisu u tome ništa promijenile: i predstavnicima racionalističkog prirodnog prava i predstavnicima fiziokratske i klasično-liberalne ekonomije činila se sloboda i jednakost u društvu najbolje osigurana time što se mnogim malim proizvođačima zajamčilo njihovo vlasništvo, njihova sudradnja i njihova privatna konkurentska borba, a zabranilo spajanje »posebnih interesa«, čija je moć — kao što se mislilo — mogla samo sprečavati slobodu drugih. Dok su se radnici smatrali samo dijelom plebejskih slojeva svoje nacije, robovali su i oni tim ideologijama. Tako su najpametniji

među radnicima, doduše, ubrzo shvatili da se njihova obespravljenost može ukloniti samo ako zahtijevaju isto pravo svih građana na određivanje sadržaja djelatnosti političke vlasti, da država ne bi bila zloupotrijebljena za interese manjine; zato su zahtijevali za sebe sva prava na slobodu koja su odgovarala prirodnompravnom mišljenju. Ali oni još nisu znali postavljati zahtjeve koji bi se razlikovali od mišljenja radikalnih građanskih demokrata. Tako su se u doba francuske revolucije izvan Francuske, uz revolucionarne intelektualce, prije svega pripadnici radničke klase koja se upravo razvijala, zalagali za ciljeve francuske revolucije: ideja međunarodne solidarnosti u borbi za demokraciju i ljudska prava, suprotstavljena koalicionoj politici evropskih sila protiv francuske revolucije, našla je svoju socijalnu bazu u Engleskoj među obrtničkim pomoćnicima i radnicima. Oni su se organizirali u *Corresponding Societies* (dopisna društva) pošto im je Thomas Paine svojim *The Rights of Man* (Pravima čovjeka; 1. svezak 1791. godine, 2. sv. 1792) razjasnio demokratsko-prirodnompravno mišljenje. Londonski postolar Thomas Hardy osnovao je 1792. godine prvo takvo društvo. U dvije godine organizirale su se tisuće engleskih radnika u takvim društvima, s čijim su ciljevima simpatizirali i dijelovi inteligencije i industrijskoga građanstva, osobito otkako je ratna politika prema Francuskoj zatvorila tržište za Englesku.

U listopadu 1795. godine izbile su demonstracije protiv kralja Georga III i premijera Pitta, sa zahtjevom da se završi rat protiv Francuske. Ta se aktivnost nastavila do pobune ratne flote 1797. godine. Malo kasnije ona je slomljena ukidanjem *Habeas Corpus Acta*, 1794. godine, zabranom debatnih krugova 1799. godine i donošenjem *Combination Acts*, 1799. i 1800. godine, kojima je ukinuto pravo osnivanja sindikalnih društava. Plebejski slojevi nosili su i »jakobinsku« aktivnost toga razdoblja u Njemačkoj, kao što to pokazuju nemiri tkalaca u Šleskoj između 1792. i 1794. godine.

Francuska revolucija omogućila je, prije svega demokratskim izbornim pravom po ustavu od 1793. i plebejsko-revolucionarnom diktaturom jakobinaca, da u evropsku povijest prodru ljudska prava i demokracija. Ali isprva ona nije postigla socijalno i političko osamostaljenje radnika naspram malograđanske demokracije. Industrijski polet, prodiranje nove strojne proizvodnje u manufakture počelo je tek u vrijeme ratova revolucije i Prvog carstva pod zaštitom kontinentalne blokade. Obrtnički pomoćnici i manufakturni radnici bili su, doduše, najaktivnije grupe u revolucionarnim borbama od 14. srpnja 1789. do Robespierreova pada 9. termidora 1794, ali njima nije ni pošlo za rukom, čak ni pod vlašću *Comité de Salut Public* (Komiteta za spas Republike), da ukinu onaj (žirondistički) dekret od 14. lipnja 1791. koji je zabranjivao sva udruživanja radnika i obrtničkih pomoćnika kao »atentat na slobodu« i čisto individualistički shvaćenu *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (Deklaraciju prava čovjeka i građanina). Njihovu političku aktivnost dokrajčio je 9. terminor i smjenjivanje vladavine revolucionarnih intelektualaca i malograđana vladavinom buržoazije, a pariška pobuna zbog gladi u listopadu 1795. godine iscrpila je njihovu posljednju energiju. Propaganda i tajna Babeufova organizacija *Conspiration des Égaux* (Urota jednakih) htjele su 1796. godine revolucionarnom diktaturom ostvariti agrarno socijalističko dru-

štvo bez nasljednog prava, i time još jedanput iskoristiti iskustvo razdoblja Direktorija o propasti demokracije zbog proturječnosti između proklamirane političke i nedovoljne socijalne jednakosti. Ali proces protiv urotnika i Babeufovo smaknuće uništili su taj pokret. Buonarrotijeva povijest te urote, objavljena 1828. godine, postala je, doduše, jednim od najznačajnijih teoretskih temelja tajnih organizacija revolucionarnih demokrata i radničke klase u razdoblju sranjske monarhije, a njezino djelovanje nije se više ograničavalo samo na Francusku.

Time je doba francuske revolucije ipak stvorilo važne pretpostavke za budući razvoj evropskoga radničkog pokreta: svijest o potrebi političke demokracije i međunarodne solidarnosti u borbi za ljudska prava. Iz iskustva socijalnog konflikta s interesima građanstva proistekla su prva promišljanja o tome kako da se promijeni društvo, i utjecala su na predodžbe malih radničkih kružoka u Engleskoj i Francuskoj. Ti krugovi, kapitalističko vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nisu više smatrali prirodnim i svetom osnovom ekonomije.

Desetljeća Direktorija, konventa i Prvog carstva zakočila su, doduše, vlastitu aktivnost plebejskih slojeva u Francuskoj i ostaloj kontinentalnoj Evropi, iscrpljenih obračunima u vrijeme revolucije. Ali i u razdoblju buržoaske vlasti, a još više u Napoleonovoj vojnoj monarhiji, brzo se proširio novi privredni oblik u Francuskoj i zapadnom dijelu Njemačke. U to vrijeme nisu se, isprva, još bile pojavile posljedice tog prodora: jačanje ekonomske snage buržoazije i pozicije industrijskih radnika unutar plebejskih slojeva. Ali unatoč pobjedi restauracije, morao je taj položaj dovesti do političkih posljedica čim je stega počela popuštati. Građanstvo je bilo prisiljeno na liberalnu opoziciju zbog anakronističkoga držanja Burbona u Francuskoj. Burboni su jednostavno ignorirali realno značenje novih klasa, premda se nije moglo misliti na obnavljanje socijalne strukture kakva je bila prije revolucije — a liberalna opozicija trebala je radništvo kao militantnu pomoćnu truppu. U sjeni te opozicije mogla se dalje razvijati socijalna svijest radnika.

Takva je situacija u Engleskoj, s obzirom na mnogo veću razvijenost industrije, bila još uočljivija nego na Kontinentu. Konkurencija između konzervativne reakcije, ojačane pobjedom nad Francuskom, i industrijske buržoazije, koja je navaljivala da sudjeluje u političkoj vlasti, bila je ovdje u bitno povoljnijoj situaciji zbog mnogo čvršće pozicije i jače samosvijesti građanskih srednjih klasa. Tako je ubrzo ponovo započela borba za izbornu reformu, a vodila ju je i industrijska buržoazija, koja je htjela utjecati na političke odluke i svojim potrebama prilagoditi carinsku i vanjsku politiku kraljevine, i radnička klasa. Radnici su, neizbježno, povezali tu novu fazu svojih borbi s prvim socijalno-političkim zahtjevima, kao što su postavljeni za vrijeme masovne demonstracije u Manchesteru 1819. godine. Opreke unutar slojeva koji su vladali politički i ekonomski omogućile su 1824. godine ukidanje zabrane prava udruživanja; sada su mogli otvoreno istupati ilegalni sindikalni kadrovi, koji su nastali već prije. U konjunkturi toga vremena, kojoj je tek nakon špekulantske 1825. godine slijedila teška kriza, vladajuće klase nisu vidjele gotovo nikakvu opasnost u tome da odobre pravo udruživanja. Jedan dio koncesija bio je, doduše,

povučen nakon vala štrajkova 1825. godine, ali samo pravo udruživanja nije se engleskim radnicima od tada više moglo oduzeti. A u krizi se prvi put pokazalo da su radnici mogli, čim su raspolagali djelotvornim sindikalnim organizacijama, uspješno braniti barem neka poboljšanja svoga životnog standarda što su ih izborili u prethodnom konjunkturnom razdoblju. Stabiliziranju pokreta pomogle su teorije Roberta Owena i Williama Kinga. U socijalnom pogledu on se mogao osloniti na kvalificirane i stoga bolje plaćene i obrazovane radnike, potrebne novoj epohi industrijalizacije. Zadrudni i sindikalni pokret mogao se zajednički razvijati, koristeći se obračunima između buržoazije i zemljoposjednika zbog reforme izbornoga prava. Ti su pokreti pripremali tlo za situaciju u kojoj se prvi put povezalo legalno organiziranje u sindikalnim i zadrudnim udruženjima s borbom za političku demokraciju, a s ciljem da se u zadrudno-socijalističkom smislu preobrazi privredno društvo. Owenove teze, nekada filantropsko-antitvorničke, prilagodile su se tom položaju i postale su teoretskim pomoćnim sredstvom pokreta kad je John Doherty 1829. godine organizirao *Grand Union of Spinners* (Veliku uniju tkalaca) i kad je 1830. godine nastala *National Association for the Protection of Labour* (Nacionalna asocijacija za zaštitu rada). Ali kasnije je *Reform Bill* (Zakon o reformi), iz 1832. godine, taj novi kompromis viših klasa, prevario radnike u pogledu bilo kakvoga sudjelovanja u političkim pravima. Posve je razumljivo što su se njihove nade najprije koncentrirale isključivo na sindikalno-zadrudnu djelatnost, pogotovo zato što na tome području još nisu bili doživjeli očit poraz. U *Report to the Country of Lunark* iz 1820. (Izvještaju o grofoviji Lanark) razvio je Robert Owen svoj sustav radne burze, koji je trebalo da omogući razmjenu robe za vrijednost određenih radnih sati u proizvodnim, agrarnim ili obrtničkim zadrugama. Owen je htio postaviti to novo privredno društvo pored postojećega kapitalističkog privrednog poretka i postepeno ga nametnuti umjesto njega. Godine 1833. nastao je plan *General Labour Union* (Generalna unija rada), koji je povezivanjem radnika u proizvodne zadruge trebalo da oduzme radnu snagu kapitalističkim poduzećima i da dovede do socijalističkoga privrednog društva; 1834. godine osnovana je *Grand National Consolidated Trades Union* (Velika nacionalna strukovna unija). Budući da nikako nije mislio u pojmovima klasne borbe, Owen se nadao da će moći pridobiti i poduzetnike za svoj plan zadrudnoga privrednog sistema, jer je vjerovao, kao i Saint-Simon, u zajedničke interese proizvodno-industrijskih klasa naspram veleposjednika i državnog aparata. Njegov *New Moral World* (Novi moralni svijet) trebalo je da nastane u najljepšoj harmoniji klasa. Ali u stvarnosti zamah sindikalnog pokreta vodio je do novih borbi za bolje radne i životne uvjete radnika i do energičnih protumjera poduzetnika, koje su najzad uzrokovale raspad velikoga sindikalnog saveza s njegovim idejama proizvodnih zadruga.

Budući da su poduzetnici odbijali da zapošljavaju članove sindikata, sindikati su bili primorani zahtijevati od svojih članova da ne odaju pripadnost organizaciji. Time je državna vlast stekla izgovor da poduzme mjere protiv sindikata kao tajne organizacije. Velika nacionalna unija nije bila dorasla toj situaciji i brzo se raspala. Održale su se samo male sindikalne organizacije kvalificiranih radnika; razišle su se mase nekvali-

ficiranih i lošije plaćenih radnika. Ugasio se Owenov utjecaj na britanski radnički pokret, premda su njegove pristaše kasnije ponekada još istupale, pogotovo pri osnivanju *Rochdale Pioneers' Society* 1844. godine (Ročdelskog pionirskog društva), koje stoji na početku modernog pokreta potrošačkih zadruga.

Postepeno su radnici počeli shvaćati da ograničavanje na ekonomske akcije ne može dovesti do trajnih uspjeha pa makar se njima postizale i pojedinačne socijalno-političke koncesije od parlamenta, kao Zakon o tvornicama 1833. godine. Tako je rasprava o demokratskom izbornom pravu opet došla u centar pažnje. Vodeći ljudi *Londoner Working Men's Association* (Asocijacije londonskih radnih ljudi), koji su izradili program slijedeće faze engleskoga radničkog pokreta, šest zahtjeva *People's Charter* iz 1838. (Narodne povelje), stekli su svoja iskustva velikim dijelom u prethodnoj fazi (tako William Lovett, James Watson i Henry Hetherington). Cilj im je bio: opće, tajno i jednako izborno pravo za sve muškarce; jednaka podjela izbornih okruga; dnevnicе za zastupnike; skraćivanje mandata zakonodavne skupštine — ukratko, preobrazba Engleske u demokraciju. Osim toga, stvorena je *London Democratic Association* (Londonska demokratska asocijacija), čiji je član bio O'Brien, engleski prevodilac Buonarrotijeve *Povijesti zavjere jednakih*, koja je u radnički pokret unijela misli francuske revolucije i kontinentalnih revolucionarnih zavjereničkih grupa. Birmingenska peticija, koju su također formulirali kvalificirani radnici, zastupala je, u biti, iste ciljeve. Zbog trgovinske krize i masovne nezaposlenosti od 1839. do 1843. godine imao je čartistički pokret u cijeloj zemlji velik odjel. Ali nikada nije pošlo za rukom da se čartističke vode stvarno ujedine pošto je Donji dom odbacio masovnu skupljanje potpisa za Narodnu povelju (*People's Charter*), prvu nacionalnu peticiju. Svaku složnu akciju kočio je sukob između obje protivničke grupe u vodstvu, *Moral Force Party* (Partije moralne snage), čiji je cilj bio dugoročna agitacija i savez s liberalnim grupama engleske industrijske buržoazije, i *Physical Force Party* (Partije fizičke snage), koja je masovne štrajkove smatrala odlučnim borbenim sredstvom. Masovni štrajkaški pokret 1842. godine bio je potpuno neplaniran i izbio je sasvim neočekivano za obje grupe. Ali rezultat nove peticije godine 1842, sa 3,3 milijuna potpisa, čudo za tadašnju Englesku, pokazao je veličinu pokreta, što je najzad prisililo parlament da ipak pristane na socijalno-političku koncesiju donošenjem rudarskog zakona. Ukidanje carina na žitarice 1846. godine bilo je, prije svega, pobjeda industrijske buržoazije nad zemljoposjednicima, ali do ukidanja je došlo osobito zbog straha viših klasa od ponovnog oživljavanja čartističkoga radničkog pokreta. Zahtjev za desetosatnim radnim danom odavno je postao ekonomskim ciljem sindikata i čartista, a zakon od 1847. godine, kojim je radni dan najzad ograničen na deset sati, bio je rezultat posljednjega vala čartističke masovne aktivnosti, koja je, istina, smanjena ubrzo nakon neuspjeha velikih masovnih demonstracija u travnju 1848. i nakon poraza kontinentalne revolucije iste godine. Karl Marx ispravno je u prvom svesku *Kapitala* uvođenje zakonskoga normalnog radnog dana zakonom od 1847. godine okarakterizirao kao »proizvod dugotrajnoga više ili manje prikrivenoga građanskog rata između klase kapitalista i radničke klase«, u ko-

jem »su engleski tvornički radnici bili pobornici moderne radničke klase uopće«. Za nj je taj zakon značio prvu veliku pobjedu političke ekonomije radnika nad građanstvom, jer su »radnici iznudili državni zakon koji njih same sprečava da dobrovoljnim ugovorima prodaju sebe i svoj rod na smrt i ropstvo«.

Oba prodora engleskoga radničkog pokreta između dviju revolucija, 1830. i 1848, pružila su i radnicima kontinenta shemu za njihove klasne borbe. Engleski su radnici svojim uspjesima dali konkretan dokaz kako je moguće da akcije proletarijata navedu javnu vlast na socijalno-političke zahvate, da radnici neposrednom sindikalnom borbom iznude koncesije u nadnicama i da se podigne životni standard i obrazovni nivo radničke klase, nasuprot besklasne borbe »prirodnim« tendencijama pauperizacije masa.

Ovaj rezultat nije ni u čemu promijenjen ni raspadom čartističkoga pokreta, popratnom pojavom poraza evropske revolucije 1848. Uviđanje potrebe međunarodne solidarnosti revolucionarnih demokrata i radničke klase karakteriziralo je posljednju fazu čartizma. Društvo *Fraternal Democrats* (Bratski demokrati), čiji je tajnik bio George Julian Harney, uvijek je iznova uspostavljalo kontakte s grupama inozemnih revolucionarnih emigranata koji su živjeli u Engleskoj, ali i s revolucionarnim kružocima u inozemstvu. Nakon izbora prvoga čartističkoga zastupnika u Donji dom, u lipnju 1847, spremalo je to društvo međunarodni kongres, koji je trebalo sazvati u listopadu 1848. u Bruxellesu, ali zbog revolucije nije održan. Kad je parlament odbacio i treću masovnu peticiju, koju su potakli čartisti, u srpnju 1848. (u vrijeme kada je na kontinentu već doživjela poraz ne samo radnička klasa, nego i demokrati uopće), čartistički pokret počeo se ubrzano raspadati. Englesko je radništvo izgubilo, za niz godina, samostalni politički pokret.

Kontinentalna je revolucija 1848. godine bila posljedica privredne krize 1847. godine. Nakon kratke predigre švicarskoga separatističkog rata u studenome 1847, započeo je u siječnju 1848, ustancima u Italiji, novi razvoj u povijesti radničkog pokreta, koji se mogao u punoj mjeri razviti padom građanskoga kraljevstva u Francuskoj 24. veljače 1848. U prethodnoj revoluciji 1830. godine borili su se radnici i malograđani tri dana zajedno na pariškim ulicama, da bi nakon svoje pobjede vidjeli kako bankarska i financijska oligarhija i njezin kralj Louis Philippe preuzimaju vlast. Tada francuska radnička klasa nije imala samostalne političke svijesti, koja bi bila omogućila samostalne programe i aktivnosti. Njezini prvi veliki štrajkovi — tkalaca svile 1831. i 1834. godine — bili su ugušeni bez napora. Doduše, već su prije sbranjske revolucije 1830. djelovala revolucionarna demokratska tajna društva, karbonari i drugi po ugledu na njih organizirani savezi, među studentima i djelomično i u plebejskim slojevima, prije svega među obrtničkim pomoćnicima. Ali tek u razdoblju građanskoga kraljevstva počela su ona svijesno stavljati interese »peuple« (naroda) protiv interesa »bourgeoisie« (buržoazije), kako je to formulirao Louis Blanc u *Histoire des dix ans* (Povijesti deset godina). Ubrzo su jedno za drugim nastala *Société des amis du peuple* (Društvo prijatelja naroda), *Société des familles* (Društvo porodica), pod vodstvom Louisa-Augustea Blanquija, i

Société des Saisons (Društvo godišnjih doba). Zajednički cilj svih tih tajnih saveza bio je da pomoću čvrsto organizirane grupe zavjerenika nasilno osvoje političku vlast i oslobode radničku klasu koja je živjela od prodaje svoje radne snage. Revolucionarna diktatura pobjedonosnih zavjerenika trebalo je da osigura odgoj naroda za demokraciju i suradnju u utopijsko-komunističkom privrednom društvu. U socijalnom sastavu članova tih tajnih društava sve je više dolazio u prvi plan proleterski element. Internacionalističko mišljenje povezivalo je taj pokret s njemačkim revolucionarnim emigrantima i obrtničkim pomoćnicima, koji su se, po francuskom uzoru, 1834. godine povezali u *Savez progripanih* a zatim u *Savez pravednih*.

Industrijski polet Francuske, pod zaštitom carinske politike građanskog kraljevstva, sasvim je razotkrio proturječnost između financijske buržoazije, industrijske buržoazije i proletarijata. Jer Francuska je dotle bila pretežno agrarna zemlja. Legalni se politički život, iz kojega su radnici bili ionako isključeni tadašnjim izbornim pravom, ograničavao na igru između vladajuće financijske aristokracije i službene opozicije industrijskog i obrazovanog građanstva. Brojčano najjaču klasu zemlje činili su seljaci, koji su se ponosili svojom ulogom vlasnika što su je imali zahvaliti velikoj revoluciji. Većina radnika još je radila u malim poduzećima, i nedostajao im je borbeni duh radništva u velikim poduzećima. S obzirom na političku i socijalnu situaciju u Francuskoj, bilo je razumljivo da su se radnici, ukoliko su se politički aktivirali, u svome ponašanju i metodama borbe ugledali u Babeufovu zavjeru kao u uzor, nadali se uspjehu ustanka i sve očekivali od politike revolucionarno-demokratske diktature. Neprestane pripreme za ustanak i, najzad, pokušaj ustanka 12. svibnja 1939. svjedočili su o njihovoj revolucionarnoj energiji, koja se osjećala još u oblicima borbe pariškoga proletarijata u vrijeme revolucije u veljači 1848. i Pariške komune 1871. godine. Njihov je vođa Blanqui, koji je do svoje smrti (1881) proveo trideset i šest godina iza tamničkih zidina, uživao izvanredan autoritet. Njegov pogreb postao je jedna od najvećih manifestacija francuskih radnika: dvjesto tisuća ljudi išlo je za njegovim lijesom. U katastrofu pokušaja državnoga udara 1839. godine bio je umiješan i njemački *Savez pravednih*. Niz njegovih najaktivnijih članova, Karl Schapper, Heinrich Bauer i Joseph Moll, uspio je pobjeći u Englesku, gdje su 1840. godine osnovali njemačko Društvo za obrazovanje radnika, koje je uskoro počelo primati i demokratske i proleterske emigrante iz drugih nacija i kao Komunističko društvo za obrazovanje radnika postalo vrlo značajno za daljnji razvoj međunarodnoga radničkog pokreta. Postojalo je do 1917. godine.

Ali uz taj komunistički konspirativni pokret, koji je htio unapriediti samosvojnu aktivnost i klasnu borbu proletarijata, bilo je i drugih utjecaja na francuske radnike, bez kojih se ne može shvatiti njihovo ponašanje u prvoj fazi Druge republike. Socijalne promjene u razdoblju kapitalističkoga industrijskog društva u nastanku aktivirale su brojne teoretičare koji su se suprotstavili vladajućim tendencijama liberalne ekonomije. Nesklon industrijskom kapitalističkom velikom poduzeću, Charles Fourier u svojoj socijalnoj filozofiji polagao je nade u savez malih kvazi-

autarkičnih zadružnih zajednica (Phalanstères); njegovo je mišljenje imalo malo veze s predodžbom o samostalnom radničkom pokretu i njegovoj klasnoj borbi. Realniji je bio sustav grofa Saint-Simona, koji je sasvim shvaćao nužnost razvoja prema industrijskoj velikoj proizvodnji. On je zastupao misao da kapitalisti i radnici zajednički planiraju društvo protiv — kako je on mislio — parazitskih neproizvođača. Mišljenje obojice preko njihovih je učenika djelovalo na dijelove radničke klase i najzad na Louisa Blanca, čije je »droit au travail« (pravo na rad) i »organisation du travail« (organizacija rada) postalo presudna parola prvoga većega samostalnog nastupa pariških radnika između veljače i lipnja 1848. godine. Suprotno tome, u toj fazi razvoja teorija »organisation du crédit« (organizacija kredita) i mutualizma Pierrea Josepha Proudhona utjecala je na samorazumijevanje francuskoga radništva tek nakon odlučnih događaja u lipnju 1848.

Radnici, koji su — kao što su isprva mislili — pobijedili u veljači 1848. te iznudili prihvaćanje Blanca i Alberta u vladu i stvaranje komisije Luxembourg, zbog privredne su krize 1847. godine ili već ostali bez posla ili im je ta opasnost prijetila. Njima je zato bio najvažniji problem da im javna vlast osigura pravo na rad. Ali to je trebalo da se dogodi na način koji bi u ekonomskom životu onemogućio i ponavljanje sličnih ekonomskih katastrofa i ponovno potpuno potčinjavanje industrijskim kapitalistima. *Ateliers sociaux* (društvene radionice) Louisa Blanca — antipacija proizvodnih asocijacija s državnom pomoći kako ih je zamislio Ferdinand Lassalle — prividno su odgovorile toj potrebi. Trebalo je da polako prevladaju kapitalistički privredni i društveni poređak kreditnom politikom nacionalne banke koja bi bila u javnome vlasništvu, uz mirni pristanak svih klasa stanovništva. Jer, zar nije izgledala opravdanom nada Louisa Blanca da se bez klasne borbe dođe do zaista demokratskog društva, mirnim kompromisom s malograđanskim demokratima i industrijskim kapitalistima, zastupljenima u privremenoj vladi? I zar nije bio Blanqui, koji je kritizirao tu slogu, tamnovanjem ogorčen smutljivac? Radnici su morali iz vlastitih gorkih iskustava nakon revolucije u veljači polako uviđati da je Blanqui spoznao njihove stvarne interese jasnije nego oni sami. Nacionalne radionice, što su sada nastajale, bile su zapravo samo organizacija za pomoć nezaposlenima, one su prihvaćale nezaposlene koje nisu primale mobilne garde. Nakon izbora za ustavotvornu nacionalnu skupštinu, pokušali su otrežnjeni radnici demonstracijom 15. svibnja spasiti cilj svoje revolucije i prisiliti parlament i vladu na podršku poljskoj revoluciji. Ali malograđanskim demokratima i građanskim republikancima bila je posljednja briga zajednička borba evropskih demokrata protiv Pruske i Rusije. Tako je demonstracija vodila u utopijski eksperiment osvajanja vlasti, a završila je hapšenjem vođa starih konspirativnih grupa. Blanqui je bio time isključen. Znak za spontanij ustanak pariških radnika bio je dekret od 21. lipnja 1848, koji je isključio iz nacionalnih radionica neoženjene i mlade radnike, ove posljednje pozivom u vojsku. Petodnevnna borba donijela je odluku za evropsku, ne samo za francusku revoluciju: liberalno građanstvo u svim evropskim zemljama nastojalo je sklopiti mir s feudalnom reakcijom i odobravalo je pokolj generala Cavaignaca nad više od tri tisuće uhvaćenih radnika. Karl Marx je 1850. godine u *Klasnim*

borbama u Francuskoj prikazao razvoj toga prvog poleta francuskoga pokreta. U 18. *brumaireu Louisa Bonaparte* (1852) analizirao je posljedice njegova poraza, političko odricanje od vlasti naoko pobjedničkoga liberalnoga građanstva u korist epigonskoga Napoleona i njegove »prosinačke bande«.

Te analize bile su djela intelektualca koji je iz filozofije povijesti i ekonomije tadašnje Evrope stvorio novu znanstvenu metodu. Istovremeno su ta djela odražavala prve začetke i iskustva njemačkoga radničkog pokreta, koji se, uz industrijsku zaostalost država Njemačkog saveza, mogao razvijati samo na osnovi povezivanja s radničkim pokretom Engleske i Francuske. Proturječno vezivanje ekonomske i društvene zaostalosti vlastite zemlje sa socijalnim i duhovnim procesima u više-manje razvijenim evropskim susjednim zemljama pokazalo se značajnim pri razvijanju teoretskoga mišljenja radničke klase. Ponovo se očitovala povezanost koja je već u prvoj polovici 18. stoljeća dovela do nadmoćnosti francuskoga prosvjetiteljstva nad engleskom filozofijom, nekoliko desetljeća kasnije do nadmoćnosti njemačke klasične literature i idealističke filozofije nad suvremenim francuskim duhovnim životom, povezanost koja je tada implicirala uvjete intelektualnoga procvata evropskoga građanstva. Upravo praktična beznačajnost njemačkoga radničkog pokreta u prvoj polovici 19. stoljeća omogućila je Karlu Marxu i Friedrichu Engelsu da formuliraju, već uoči revolucionarnog ustanka 1848. godine, za sve evropske radnike teoriju razvoja njihove samosvijesti, njihovih ideja i njihova cilja: nadnacionalnoga besklasnog društva. Nakon svečanosti u Hambachu, njemačkoga epiloga revolucije 1830. godine u Francuskoj i socijalnih nemira u Engleskoj, morali su emigrirati iz Njemačke mnogi demokratski intelektualci; tako i getinški privatni docenti Theodor Schuster i Jakob Venedey. Oni su u Parizu počeli surađivati s njemačkim putujućim obrtničkim pomoćnicima u stilu francuskih demokratsko-revolucionarnih tajnih saveza. Iz njihova *Saveza prognanih* nastao je 1836. godine *Savez pravednih*. Nakon poraza ustanka *Društva godišnjih doba* 1839. godine morao je dio članova emigrirati u London, gdje je 1840. godine nastalo, najprije kao legalni diskusioni forum, *Njemačko društvo za obrazovanje radnika*, iz kojega je kasnije nastalo *Komunističko društvo za obrazovanje radnika*. Putujući krojački pomoćnik Wilhelm Weitling napisao je za *Savez pravednih* 1838. godine knjigu *Čovječanstvo kakvo jest i kakvo treba da bude* i 1842. godine knjigu *Garancije harmonije i slobode*, u kojima je bila povezana utopijska vizija komunističkoga društva s planom revolucionarne diktature s odgojnom funkcijom. Sada je Londonosko društvo za obrazovanje radnika omogućilo da se kombiniraju francuska iskustva revolucionarne političke zavjere s iskustvima engleskih otvoreno vođenih klasnih borbi. Friedrich Engels bio je već u studenome 1843. stupio u kontakt s tim društvom; Karl Marx ga je posjetio 1845. godine za svoga boravka u Londonu. U Bruxellesu se nakon Marxove emigracije iz Pariza također konstituiralo Njemačko radničko društvo. Pretežno emocionalnom socijalizmu Weitlingove vrste dali su socijalistički emigranti i u Londonu i u Bruxellesu novi, precizniji lik. Članovi *Saveza pravednih* shvatili su što je značila Engelsova studija *Položaj radničke klase u Engleskoj* za analizu situa-

cije radništva i kakva se važnost pridavala Marxovim predavanjima o *Najamnom radu i kapitalu* i njegovoj polemici protiv Proudhonova djela *Misère de la Philosophie* (Bijeda filozofije) za socijalno-ekonomsku teoriju i prevladavanje čistih sistemskih konstrukcija. Obrat od pučističkog tajnoga saveza do propagandne organizacije na londonskom saveznom kongresu u ljeto 1847. godine i mijenjanja imena u *Savez komunista* bile su posljedice toga razvoja. Slijedeći je korak bio nalog koji je drugi kongres Saveza krajem 1847. godine dao Marxu da formulira program Saveza (Engels je već bio napisao prednacrta).

U veljači 1848. neposredno prije izbijanja revolucije u Francuskoj, tiskan je u Londonu *Komunistički manifest*. Tada Manifest nije postao široko poznat i isprva nije utjecao na tok događaja. Ali nakon nekoliko desetljeća postao je programski spis radničkog pokreta svih zemalja. Uvjerljivim i jasnim jezikom izlaže teoriju historijskog materijalizma, daje točan prikaz razvojnih tendencija industrijskoga kapitalističkog društva, u kojem, prema Marxu, radništvo treba da — u okviru svake nacionalne države — pokreće proces revolucije do besklasnog društva. *Manifest* završava onom lozinkom koja se od 1848. godine neprestano pojavljuje u programima evropskoga radničkog pokreta: Proleterij svih zemalja, ujedinite se! S pravom je Harold Laski u predgovoru izdanja u povodu stogodišnjice *Manifesta*, koje je objavljeno po nalogu Laburističke partije, napisao: »Malo je kojemu dokumentu u povijesti čovječanstva budućnost tako dobro povjerila značenje kao Komunističkom manifestu. Ni stoljećima nakon njegova objavljivanja nitko još nije mogao ozbiljno opovrgnuti bilo koju njegovu bitnu postavku.«

Ugušena je revolucija u čije se predvečerje pojavio *Komunistički manifest*, koju je on predvidio i za koju je radnicima htio dati strateške smjernice: klasna borba u Francuskoj natjerala je građanstvo u svim zemljama Evrope da napusti vlastite ciljeve i ode u naručje reakcije. U Njemačkoj su se borili članovi *Saveza komunista* zajedno s najradikalnijim građanskim demokratima. Wilhelm Wolff u Wroclawu, Karl Marx kao urednik novina *Neue Rheinische Zeitung* u Kölnu, Friedrich Engels za vrijeme badenskoga ustanka. Samo je u organizaciji *Radničko bratimstvo* Stefana Borna došlo do zametaka samostalnih socijalno-političkih akcija radnika, koje su, dakako, ostale bez značenja za ukupni karakter pokreta: njegov ishod nisu mogle odrediti. Ipak se revolucionarno držanje kruga oko novina *Neue Rheinische Zeitung* i nadmoćnost njegove strategije tako jako dojmilo nekoliko intelektualaca mlade generacije da su mogli prenijeti ideje *Saveza komunista* — premda površno — u slijedeću fazu pokreta, na primjer Wilhelm Liebknecht i Ferdinand Lassalle. Zbog poraza revolucije, najvažniji članovi Saveza bili su prisiljeni opet emigrirati. Prosperitet iz 1850. godine uništio je sve nade u novu revoluciju i razorio je najprije jedinstvo, zatim i egzistenciju Saveza. Dok su se Willich i Schapper vratili mišljenju zavjereničke faze Saveza, većina obnovljene centralne uprave Saveza, s Marxom i Engelsom u Londonu, odbila je takvu iluzornu politiku. Progon pruske policije okončao je, kelnskim procesom protiv komunista 1852. godine, organizacijski kontinuitet Saveza. Zaključkom njemačkog Bundestaga od 13. srpnja 1854. godine o zabrani svih radničkih

društava, koji je proturio pruski poslanik von Bismarck, završeno je prvo razdoblje njemačkoga radničkog pokreta. Engels je u člancima *Revolucija i kontrarevolucija u Njemačkoj* najbolje od svih suvremenika prikazao i socijalno analizirao njemački revolucionarni proces 1848—1849. godine.

Radnički pokret začeo se u svojoj ranoj fazi u Engleskoj, ali uskoro je u Francuskoj i Njemačkoj došlo do paralelnih nastojanja. Svoj je vrhunac dosegao u vrijeme revolucionarnoga vala, koji je, izazvan krizom godine 1847, zahvatio cijelu Evropu. Samo polako i proturječno moglo se razviti samosvojno mišljenje i djelovanje radničkog pokreta. Bilo je proizašlo iz pokušaja da se građansko-demokratsko mišljenje dovede do svojih konzekvencija, da se primijeni na probleme ekonomije i prevlada nečovječno pogoršanje životnoga standarda u epohi rane industrijalizacije i kriza koje su joj slijedile. Pri tome su se politički aktivirale gotovo uvijek samo male grupe radništva, većinom pod vodstvom kritičkih intelektualaca: u zadružnom ili sindikalnom području. Samo njima je pošlo za rukom da razviju na dulje vrijeme samostalnu klasnu svijest, koja se suprotstavljala vladajućoj ideologiji. Ta se aktivna grupa regrutirala pretežno od kvalificiranih radnika, koji su zbog svoje bolje nadnice imali veće mogućnosti da se dalje obrazuju i da usvajaju znanje. Jače pauperizirani pripadnici radničke klase iskazivali su, naprotiv, odlučnost i aktivnost samo u vrijeme kriza, kulminacionih točaka socijalne povijesti. Ali tada su se pokazivali sposobnima za neobične spontane akcije, kao pri jurišu na strojeve ili u srpnju 1830. u Francuskoj, gdje su, istina, fungirali više kao pomoćna trupa liberala. To se promijenilo kada su se počele osnivati samosvojne, premda male organizacije, koje su kontinuirano zastupale političke i socijalne teze te stoga mogle neprestano utjecati na masu. Lipanjske borbe u Parizu zapečatile su poraz samostalnih revolucionarnih akcija radničke klase u Engleskoj i Francuskoj, a u industrijski zaostaloj Njemačkoj poraz revolucionarnih ustanaka 1848. godine, prije svega predvođenih građanskim demokratima. Prosperitet 1850. godine stabilizirao je u svim zemljama Evrope, još jedanput, potičke odnose sila. Ipak se u ostacima radničkog pokreta Evrope zadržala svijest o njegovoj međunarodnoj povezanosti. Ti su ostaci očuvali spoznaju da se predrevolucionarna Evropa ne može nepromijenjena vratiti i da će u drugim uvjetima nastati nova faza radničkog pokreta. Svi su oni vjerovali u ciljeve demokracije, u konkretno poboljšanje životnoga standarda radnika putem borbe protiv poduzetnika i ukidanja klasnih privilegija u besklasnom društvu budućnosti. Međunarodno uzajamno potpomaganje smatrano je prirodnom konzekvencijom. Ta se svijest održala u vrijeme kad je politička solidarnost građanskih demokrata u Evropi zamijenjena identifikacijom s postojećom državom, i na taj način bila paralizirana nacionalnim suprotnostima. Prva faza evropskoga radničkog pokreta stvorila je uvjete od kojih se moglo krenuti nakon novoga vala industrijalizacije koja je počela konjunkturo 1850. godine.

2. Međunarodno radničko udruženje

Razdoblje prosperiteta, koje je 1849—1850. godine okončalo prvi polet evropskoga radničkog pokreta, pojačalo je industrijski razvoj Engleske i intenziviralo širenje novoga načina proizvodnje u Francuskoj i Njemačkoj. Dok je trajala konjunktura građanstvo na kontinentu bilo je zadovoljno političkim prilikama koje su se razvile nakon poraza revolucije, premda je samo uglavnom ostalo isključeno iz sudjelovanja u političkoj vlasti. U Francuskoj su vladali vojska, birokracija i policija Napoleona III, u državama Njemačkoga saveza svaki put modificirana vladavina kneževa, feudalnoga plemstva i birokracije. Radnička klasa više nije bila sposobna razviti vlastitu aktivnost, njezine su vođe poslije revolucije bile poubijane, uhapšene ili prisiljene da emigriraju. Samo se u Engleskoj mogao očuvati ostatak organizacionoga kontinuiteta sindikalnim udruživanjem.

Ali s konjunkturuom 1850. godine u Evropi je počeo prodirati industrijsko-kapitalistički način proizvodnje. U tri desetljeća, od 1850. do 1880, povećao se broj konjskih snaga, proizvedenih zahvaljujući pari, u Engleskoj sa 1,3 na 7,6 milijuna, u Francuskoj s nepunih 0,4 na gotovo 1,3, u Njemačkom savezu, zatim u Njemačkom Reichu sa 0,26 na više od 5,1, a u Australiji sa 0,1 na 0,6. Razmjerno tome porasla je proizvodnja ugljena u Engleskoj sa 49 na 147 milijuna tona, u Njemačkoj sa 6,7 na 59,1, u Francuskoj s manje od 0,5 na 19,4 milijuna tona, a proizvodnja čelika u Engleskoj sa 2,6 na 25,1, u Francuskoj sa 0,8 na 3,8, u Njemačkoj sa 1,3 na 12 milijuna tona. S industrijom proizvodnih dobara i prerađivačkom industrijom događalo se isto. Željeznica je otvorila Evropu.

Socijalni i politički mir pedesetih godina 19. stoljeća bio je varljiv. Dogle god je privredni uspon protjecao bez smetnji, mogli su sistemi poslije revolucije prikrivati proturječja među klasama. Ali čim bi neka smetnja u ekonomskom poletu prisilila liberalno građanstvo da od države zatraži privredno-političke zahvate ili vanjskopoličku aktivnost, moralo je ponovo porasti i značenje radničkoga pokreta. Vođe njemačkih demokrata u emigraciji u Švicarskoj i Engleskoj bile su se, doduše, posvađale, jer je svaki od njih mislio da može vlastitom prividnom aktivnošću zamijeniti stvarno pokretanje povijesnoga procesa. Međusobna rivalstva i razračunavanja Nijemaca, koja su uzrokovala prestanak *Saveza komunista*, bila su tipična kako za prilike među tadašnjim političkim emigrantima s kontinenta, tako i kasnije među ruskim revolucionarima prije 1905. i prije 1917. godine, među političkim izbjeglicama dvadesetih godina našega stoljeća iz Italije, i nakon 1933. godine iz Njemačke. Velik dio revolucionara bio se iselio u Sjevernu Ameriku, i time je bio izgubljen za evropski radnički pokret. Samo su neki od njih smogli snage da se u situaciji koja se naoko činila bezizglednom povuku u znanstvenu djelatnost, da radničkom pokretu izrade teoriju, kao što su to učinili Marx i Engels.

U konjunkturi nakon 1850. godine poboljšao se materijalni položaj znatnijih dijelova industrijskih radnika, premda se nije promijenio njihov

relativni udio u ukupnom društvenom proizvodu industrijske proizvodnje. Prve ograde protiv nesputanoga izrabljivanja u fazi kapitalističke rane akumulacije, nikako nisu nastale dobrovoljnim ustupcima poduzetnika, nego su podignute pod pritiskom radnika. Engleski tvornički zakon od 1833. godine, koji je isprva bio obaveza samo za tekstilnu industriju, utvrdio je radno vrijeme: za omladinu između 13 i 18 godina 12 sati, za djecu između 9 i 13 godina 8 sati na dan, a rad za djecu mlađu od 9 godina bio je zabranjen. Poduzetnici su nastojali na svaki način prekršiti taj zakon. Postigli su da je Donji dom smanjio minimalnu dob za zapošljavanje djece na 8 godina, a i za djecu je postalo obavezno opće tvorničko radno vrijeme, koje je sada generalno određeno na 12 sati. Zahvaljujući novim uspjesima čartista, najzad je donesen tvornički zakon 8. lipnja 1847, kojim je ograničeno radno vrijeme za žene i omladinu najprije na 11, a 1. svibnja 1848. na 10 sati. Za protuofenzivu industrijalaca nije trebalo dugo vremena. Ipak je 1850. godine ozakonjeno desetosatno radno vrijeme za sve radnike, premda isprva samo u tekstilnoj industriji. Ono što su vladajuće klase i vladajuća doktrina znanosti, kada je to četrdeset godina prije toga zahtijevao Robert Owen, žigosali kao ateistički zločin nad »kršćanskom« kreposti i ismijali kao utopiju, dobilo je sada pravnu valjanost. Upravo su iskustva engleske borbe pomogla francuskim radnicima da kao najvažniji rezultat revolucije u veljači 1848. iznude zakon o dvanaestosatnom radnom vremenu.

Na osnovi tih prvih socijalnih garancija morala se sada, za vrijeme privrednoga uspona, javiti mogućnost da kvalificirani radnici izvuku neke koristi iz konkurencije poduzetnika pri kupovanju njihove radne snage. U konjunkturna vremena, kada bi zavladao oskudica radne snage, čak ni intervencija državnoga terorističkog aparata Trećega Reicha nije mogla sasvim spriječiti porast nadnica. Ali u vremenu nakon 1850. godine bonapartističkom režimu u Francuskoj nije bilo stalo do sličnih eksperimenata, koliko god je inače morao gušiti svako demokratsko kretanje i svaku političku težnju radnika. Došlo je do socijalno-političkih ustupaka radnicima: stvoreni su obrtnički sudovi, subvencionirani instituti za radničku skrb, depolitizirana potrošačka društva — mjere koje su radnike imale pomiriti s režimom i spriječiti da oživi njihova socijalna samosvijest.

Na početku slijedeće krize radništvo u Francuskoj i Njemačkoj više nije bilo takva mala manjina kao prije 1848. godine. A u materijalnom i kulturnom pogledu bilo je djelomično u boljem položaju. Vlade su bile prisiljene reducirati rad djece i radnicima osigurati barem minimalno obrazovanje, koje se pokazalo prijeko potrebnim za komplicirane djelatnosti industrijske proizvodnje. Nova privredna kriza morala je, stoga, politički i socijalno ojačati radnički pokret.

Ta je kriza počela 1857. godine. Nakon ratova na Krimu i u Italiji, potlačeni Poljaci i Talijani opet su se pokrenuli i ponovo probudili osjećaj solidarnosti kod demokrata. Američki građanski rat ponukao je demokratske radikale u engleskom parlamentu i, prije svega, engleske radnike da izraze svoje simpatije prema sjevernim državama i da spriječe Englesku da uđe u rat na strani južnih država Unije. Već su prije toga engleski radnici postigli velik uspjeh: londonski štrajk građevinskih radnika 1859. godine, na koji su poduzetnici reagirali otpuštanjima i ukidanjem prava

udruživanja u svojim poduzećima, završio je nakon devet mjeseci time što su radnici izborili to pravo zahvaljujući slozi svih engleskih sindikata, koji su prikupljali priloge za štrajkaše. Akcije solidarnosti s građevinskim radnicima u štrajku dovele su do lokalnih udruživanja strukovnih sindikata i opet su engleskom radničkom pokretu dale organe koji su funkcionirali. Na toj osnovi započela je ponovna borba za isto izborno pravo, koju su podržavali neki građansko-radikalni članovi parlamenta. Rezultat te borbe bila je Disraelijeva reforma izbornoga prava 1867. i Gladstoncova reforma parlamenta 1884. godine, koje su velikoj većini gradskih i seoskih radnika dale pravo glasa.

I francuski je radnički pokret bio reaktiviran krizom 1857—1858. godine. Unatoč zabrani udruživanja izbio je val štrajkova radi održanja nivoa najamnina. Kao primjer svoje »proradničke« politike francuska vlada uputila je delegaciju od pet stotina pedeset radnika na londonsku svjetsku izložbu 1862. godine. U delegaciji, koju su izabrali radnici, bile su i Proudhonove pristaše, pod vodstvom Henryja Louisa Tolaina. Ona je stupila u kontakt s londonskim sindikalnim vijećem i utanačila zajednički protestni miting u znak podrške poljskoj revoluciji 22. srpnja 1863. u Londonu. Sljedećega dana diskutiralo se o mogućnosti stalnoga međunarodnog udruživanja radnika; Englezi su osnovali komitet pod vodstvom Georga Odgera koji je sastavio poruku francuskim radnicima. Tražila se suradnja radnika svih civiliziranih nacija, podrška poljskom ustanku i sprečavanje pritiska na nadnice engleskih radnika angažiranjem jeftinije radne snage s kontinenta.

Prvi je sastanak održan 28. rujna 1864. u St. Martins Hallu u Londonu. Osim Engleza i Francuza, bile su zastupljene mnogobrojne emigrantske grupe, među ostalima Talijani Garibaldijevimi adutantom, Nijemci predstavnikom Londonskoga komunističkog društva za obrazovanje radnika. Karl Marx izabran je, kao jedan od dvojice njemačkih predstavnika, u Centralni komitet koji se isprva sastojao od 32 člana. Unatoč skeptičnosti u pogledu duhovne zrelosti pokreta, Marx je veoma cijenio značenje udruživanja. On je 29. studenoga 1864. napisao svome prijatelju Ludwigu Kugelmannu: »Udruženje je važno jer su prisutni šefovi londonskih *tredjuniona*, koji su priredili izvanredan doček Garibaldiju u golemim mitingom u St. James Hallu onemogućili Palmerstoneov plan rata protiv Sjedinjenih Država. I šefovi pariških radnika stoje u vezi s time.«

Pri sastavljanju statuta i preambule, u kojoj su formulirana načela nove organizacije, Marx je uspio prodrijeti protiv Owenovih i Mazzinijevih pristaša. *Adresa radničkoj klasi*, koju je on sastavio, tj. inauguralna poruka *Međunarodnoga radničkog udruženja*, sadržavala je samo tvrdnje koje su mogle prihvatiti pristaše *tredjuniona*, ali i Proudhonovi ili Mazzinijevi učenici. Nadovezujući se na misli različitih radničkih vođa u pojedinim zemljama i dovodeći im do svijesti načela koja su im bila zajednička, Marx je htio inicirati proces kojim bi oni preko iskustava vlastitih borbi došli do većega teoretskog jedinstva i jasnoće. Jasno je bio izražen začetak cjelokupnoga pokreta, nužnost zajedničke klasne borbe radnika, ali Marx je imao samo ograničenu mogućnost da u program Internacionale uvrsti svoju političku i socijalnu teoriju, što ju je razvio u *Komunističkom mani-*

festu 1848. godine. Ipak se izbjeglo da mutualističke predodžbe Proudhonovih francuskih pristaša ili Mazzinijeve iluzije odrede program. Uz samo neznatne izmjene, jednoglasno je prihvaćen Marxov nacrt Statuta i Adrese *Međunarodnoga radničkog udruženja*. Preambula je jedan od povijesno osobito značajnih dokumenata radničkog pokreta. Ona glasi:

»Uzimaju u obzir:

da oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase; da borba za oslobođenje radničke klase nije borba za klasne privilegije i monopole nego za jednaka prava i dužnosti i za uništenje svakog klasnog gospodstva;

da je ekonomsko podvrgavanje radnika onome koji ima u rukama monopol sredstava za rad, to jest izvora života, osnova ropstva u svim njegovim oblicima, osnova svekolike društvene bijede, intelektualne zaostalosti i političke zavisnosti;

da je stoga ekonomsko oslobođenje radničke klase onaj veliki cilj kome svaki politički pokret treba da bude podvrgnut kao sredstvo;

da su svi napori upravljeni tome velikom cilju dosad propadali zato što nije bilo solidarnosti među radnicima raznih grana rada u pojedinim zemljama i zato što nisu postojale bratske veze među radnicima raznih zemalja;

da oslobođenje rada nije ni lokalni ni nacionalni nego socijalni problem, koji obuhvata sve zemlje u kojima postoji moderno društvo, i da njegovo rješenje zavisi od praktične i teoretske suradnje najnaprednijih zemalja;

da sadašnje oživljavanje pokreta radničke klase u evropskim zemljama s najrazvijenijom industrijom, budući nove nade, svečano opominje da se ponovo ne padne u stare greške i zahtijeva neodložno povezivanje još nepovezanih pokreta.

Iz tih razloga osnovano je Međunarodno radničko udruženje.

Udruženje izjavljuje da sva društva i pojedinci koji stupaju u nj priznaju istinu, pravdu i moral za osnovu svog ponašanja u međusobnom odnosu i u odnosu prema svim ljudima bez obzira na boju kože, vjeroispovijest ili nacionalnost.

Udruženje smatra da *nema prava bez dužnosti, nema dužnosti bez prava.* (uzeto iz: Glavni radovi Marxa i Engelsa, Zagreb, Stvarnost, str. 803)

Međunarodno radničko udruženje, koje je tako nastalo, moglo se osloniti na velik dio engleskih sindikata, koji su se u nj kolektivno učlanili, i na nestalan broj individualnih članova, ponekad i na pojedine sindikate u drugim evropskim zemljama. Njegovo Generalno vijeće nikada nije imalo jaku vlastitu organizaciju niti dovoljno novca, premda su mu pridavali strašnu moć građansko novinstvo i tajne službe svih vlada, čiji je neobični odnos prema istini od Stieberova vremena i kelnskoga procesa komunistima 1852. godine do današnjega dana ostao, kako se čini, konstantan u toku povijesnih promjena. Ali autoritet i ugled Internacionale među evropskim radnicima rasli su do poraza Pariške komune, jer su apeli za soli-

darnost promicali borbe velikih razmjera za radna prava. Internacionala je pomogla da se razjasni i razvija politička i socijalna samosvijest radnika koje je zastupala. Njezini engleski članovi pripadali su *Reform League* (Ligi za reformu), koja je od veljače 1865. sjedinjavala građanske radikale i sindikate u borbi za demokratiziranje izbornoga prava i dovela do izbornoga zakona 1867. godine. U Francuskoj su njezine pristaše, dođue, velikim dijelom još bile pod Proudhonovim utjecajem, ali pomoć Internacionale i, osobito, engleskih sindikata u vrijeme otpuštanja pariških radnika zaposlenih u proizvodnji bronce 1867. godine, kasnije u vrijeme štrajkova tekstilnih radnika u Rouenu i Lyonu i rudara u St. Etienneu, dovela je do toga da je grupa francuskih radničkih vođa, među njima i Eugène Varlin, akceptirala nužnost štrajka te socijalno-političke mjere i cilj podruštvljenja monopolskoga vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Blanquijeve pristaše ostale su isprva po strani od Internacionale, premda je Blanqui sudjelovao na njezinu briselskom kongresu 1868. godine kao slušatelj. Priključili su joj se belgijski, švicarski, nizozemski, talijanski i španjolski radnici, pristupile su joj vođe prve austrijske radničke organizacije. Osim malobrojnih pojedinačnih članova u Njemačkoj i emigranata *Londonskoga društva za obrazovanje radnika*, dobila je moralnu podršku *Općega njemačkog radničkog udruženja*, 5. zasjedanja njemačkih radničkih društava i zatim *Socijaldemokratske radničke partije Njemačke*, osnovane 1869. godine. Internacionali je pošlo za rukom da postane predstavnik gotovo svih samostalnih organizacija radničkog pokreta u Evropi i da ih potakne na široku suradnju, na diskusiju o njezinim ciljevima i njezinoj strategiji. Na taj način je radnike zemalja, u kojima 1864. godine još nije bilo začetaka samostalnih radničkih organizacija, potakla da se odvoje od građanskoga liberalizma.

Na internoj londonskoj konferenciji 1865. godine postala je jasna opreka između shvaćanja Marxovih i shvaćanja prudonističkih predstavnika francuske delegacije; ta je opreka oštro došla do izražaja na prvom javnom kongresu Internacionale u Ženevi 1866. godine. Od tada je značajka svih kongresa Internacionale bila da su u delegacijama onih zemalja koje su bile industrijski veoma razvijene prevladavali Marxovi stavovi, što ih je zastupalo Generalno vijeće uz podršku prije svega engleskih sindikata, dok su u delegacijama iz pretežno agrarnih zemalja (tada Italije i Španjolske, isprva još i Francuske) ili područja s obrtničkim sitnim poduzećima (tada francuska Švicarska) sve do Pariške komunne 1871. godine dominirale prudonističke, a zatim bakunjinističke predodžbe. Ta opreka postoji još i danas, ukoliko opstoje njezini socijalni temelji, kako to pokazuje jak položaj *Iberijske anarhističke federacije* (FAI) i sindikalističkih sindikata CNT u španjolskom pokretu otpora protiv Franca.

Na žnevskom kongresu 1866. godine usvojeno je, protiv Proudhonovih pristaša, priznavanje sindikalnoga pokreta i njegova najvažnijeg oružja — štrajka. Odbačen je zahtjev prudonista da članovi Generalnog vijeća mogu biti samo manuelni radnici; da je njihov zahtjev prihvaćen, Marx bi se bio povukao. Na kraju, kongres se jasno odlučio za Marxove prijedloge da se od postojeće države zahtijevaju socijalno-političke mjere u korist žena i djece i za ograničenje radnoga dana na 8 sati. Prudonisti su od-

bijali svako angažiranje države pri reguliranju ugovornoga radnog odnosa jer su mislili da time stabiliziraju državu i ugrožavaju društvenu slobodu. Suprotno tome, Marx je upozorio na to da se mjere za zaštitu radnika mogu izboriti samo »promjenom socijalnoga razuma u političku silu«; »pod datim okolnostima nemamo posla ni s kojom drugom metodom, osim... s općim zakonima, donesenim državnom moći... Donošenjem takvih zakona ne učvršćuje radnička klasa na vlasti. Naprotiv, ona preobražava tu silu, što se sada upotrebljava protiv nje, u vlastitu agenturu. Ona općim aktima postiže ono što bi se nizom izoliranih individualnih nastojanja pokazalo nekorisnim pokušajima.« Francuska je delegacija mogla, doduše, postići suglasnost za neke od svojih rezervi, ali to nije ni u čemu promijenilo načelni značaj ženevskih zaključaka. Sindikati, a ne proizvodne zadruge, stvorene državnom pomoći, vrijedile su od sada kao »poluge za otklanjanje sistema vladavine nadnica i same vladavine kapitala«.

Rasprave između većine Generalnoga vijeća pod utjecajem Marxa i Proudhonovih francuskih pristaša ponovile su se na lozanskom kongresu 1867. godine. Predmet spora bila je uloga političke borbe radničke klase. Tu su borbu prudonisti odbijali jer su htjeli ignorirati državnu silu i time je isključiti iz društvenoga razvoja. Koliko god je postojala jednodušnost o nužnosti podruštvljenja monopolističkih privrednih grana, isprva željeznica, toliko je bilo razilaženja o obliku podruštvljenja. No je li se ono moglo izvesti drukčije nego uključivanjem državne sile? Jesu li mogla velika poduzeća funkcionirati kao vlasništvo malih, decentraliziranih zadruga, kao što je to pretpostavljao Proudhon? Je li se moglo trajno održati sitnoseljačko privatno vlasništvo u modernom tehničkom razvoju ili je bilo — kao što je zahtijevao Belgijanac César de Paepé — neizbježno da se prenese u zajedničko vlasništvo? Kako je trebalo da se postavi *Međunarodno radničko udruženje* prema evropskoj međunarodnoj ligi za slobodu i mir građansko-radikalnih demokrata? Je li trebalo da se radnički pokret založi za državno obavezno školovanje i, tamo gdje je funkcioniralo, za njegovo demokratiziranje? Sva su ta pitanja bila ili kompromisno riješena ili pak odgođena; bilo je očito približavanje Francuza stavovima većine Generalnog vijeća, ali u mnogim su se pitanjima opreke, premda prikrivene, održale i dalje.

Tek se briselski kongres 1868. godine jasno deklarirao, unatoč opoziciji francuskih delegata, za podruštvljenje proizvodnih sredstava silom javne vlasti. Osim toga, kongres se nadao da će »štrajkom naroda« protiv vlada moći spriječiti zaoštavanje konflikata sve do rata između Francuske i Njemačke, ali suviše brzo se to pokazalo iluzijom.

Kongres *Međunarodnoga radničkog udruženja* u Baselu okončao je 1869. godine debate o Proudhonovim predodžbama: rezolucija o zajedničkom vlasništvu nad zemljištem prihvaćena je sa 54 protiv samo 4 glasa. Ali već su se nazirale one rasprave koje će dovesti do prestanka *Prve internacionale*. Kao lionski delegat došao je u Basel ruski revolucionar Mihail Bakunjin. On je imao malo razumijevanja za žilavu i sistematsku sindikalnu svakodnevnu borbu za nadnicu i radno vrijeme, koja bi bila prilagođena promjenljivim uvjetima, i za političku borbu za proširenje de-

mokratskih prava i socijalnoga zakonodavstva, kao što su je vodili radnici industrijski razvijenih zemalja. Njegovo je mišljenje odgovaralo situaciji radnika u industrijski slabo razvijenim državama. U diskusiji o nasljednom pravu prvi put je došao do izražaja novi konflikt. Manje značenje nije imala ni činjenica da je u Baselu, s Njemačkom socijaldemokratskom radničkom partijom, prvi put nastupila jedna nacionalna radnička partija. Započela je nova faza evropskoga radničkog pokreta koja je, kao što se uskoro pokazalo, bila obilježena značajkama nacionalnih radničkih partija što su nastajale u to doba.

Izbijanje rata između Francuske i Njemačke, godinu dana nakon toga, pokazalo je da briselski zaključci nisu odgovarali stvarnoj situaciji; vlade obje zaraćenih strana bez teškoća su mogle uvjeriti svoje narode da vode obrambeni rat. Pristaše Internacionale ostale su usamljene. Generalno vijeće u Londonu analiziralo je situaciju sa stajališta revolucionarno-demokratskoga, a ne pacifističkoga mišljenja. U svojim je adresama radnicima zaraćenih država zastupalo shvaćanje da je najvažniji zadatak francuskih radnika da svrgnu Napoleona III, da su zatim njemački radnici dužni spriječiti nastavak rata koji se sada više ne vodi radi obrane Njemačke, nego radi povećanja pruske moći. »Dozvoli li njemačka radnička klasa da sadašnji rat napusti svoj strogo defenzivni karakter, onda će i pobjeda i poraz biti podjednako kobni.« Stoga su se zastupnici Socijaldemokratske radničke partije u sjevernonjemačkom Reichstagu, Wilhelm Liebknecht i August Bebel, suzdržali pri glasanju o ratnim kreditima, dok su pristaše Ferdinanda Lassallea glasale za kredite.

Kad je nakon kapitulacije u Sedanu u Francuskoj proklamirana Treća republika, Centralni odbor Socijaldemokratske radničke partije Njemačke iz Braunschweiga pozvao je na demonstracije za častan mir s francuskom republikom, izjavivši: »U ime Njemačke socijaldemokratske partije protestiramo protiv aneksije Alsace-Lorraine i u tome se slažemo s njemačkim radnicima. U zajedničkom interesu Francuske i Njemačke, u interesu mira i slobode, u interesu zapadne civilizacije protiv kozačkoga barbarstva, njemački radnici neće trpjeti aneksiju Alsace-Lorraine. Mi ćemo biti solidarni s našom radnom braćom svih zemalja u svim borbama za zajedničku stvar!« Članovi Centralnog odbora odmah su uhapšeni i optuženi za veleizdaju; »nacionalna« histerija građanstva u Njemačkoj bila je čak dovoljno jaka da povuče za sobom većinu njemačkih radnika. Ali odsada su u sjevernonjemačkom Reichstagu ajzenahovci i lasalovci zajednički glasali protiv ratnih kredita, zahtijevajući da se odustane od svake aneksije, kao što je to od njih očekivao Manifest Pariške federacije *Međunarodnoga radničkog udruženja*.

Druga adresa londonskoga Generalnoga vijeća bila je upućena francuskim radnicima. Upozoreni su na to da bi bila ludost srušiti građansko-reakcionarnu prijelaznu vladu nove Treće republike u situaciji kad je njemačka vojska pred Parizom. Sada je, štoviše, potrebna organizacija radnika u novim uvjetima. Francuski članovi Internacionale poslušali su taj savjet, sve do kapitulacije građanske vlade pred njemačkom vojskom.

Ugovorom o primirju francuska je vlada pred pobjednicima priznala kapitulaciju i razoružanje Pariza, koji je branila milicija, sastavljena od radnika i malograđana, tj. nacionalna garda, i prihvatila obavezu provođenja izbora za Narodnu skupštinu. Seljaci i buržoazija željeli su mir po svaku cijenu. Bojali su se ne toliko Prusa, koliko radikalno demokratskih malograđana metropole, koji su za spas Francuske, vjerni svojoj jakobinskoj tradiciji, htjeli obnoviti revolucionarni rat od 1793. godine, i pariških radnika, koji su ove slijedili — dijelom pod vodstvom Blanquijevih pristaša, dijelom pod vodstvom Internacionale. Narodna skupština, u kojoj su imale zajedničku većinu pristaše obiju kraljevskih kuća, protjeranih 1830. i 1848. godine, i francuska vlada s Thiersom na čelu zasjedale su najprije u Bourdeauxu, zatim u Versaillesu. Vlada je htjela najzad razoružati parišku nacionalnu gardu. Ali prvi je pokušaj propao. Pariški su radnici, pod vodstvom Varlina, pritekli u pomoć nacionalnoj gardi. Vladin upravni aparat morao je napustiti glavni grad, a pariško je stanovništvo izabralo vlastito općinsko predstavništvo, Komunu. Komuna je sjedinila u jednoj ruci zakonodavnu i izvršnu vlast; narodne su zastupnike njihovi birači mogli opozvati u svako vrijeme. Građanski jakobinci, blankisti, pristaše Internacionale, prudonisti i drugi socijalisti surađivali su u Komuni; pristaše Internacionale bile su pri tome samo mala manjina. Provedene su neke demokratske i socijalne reforme (odvajanje crkve od države, maksimalne stanišne, zabrana noćnoga rada), ali to nisu bile nikakve temeljite socijalne reforme. Ipak, to samoograničenje nije umanjilo mržnju građanstva. Zarobljenu vojsku Napoleona III stavio je Bismarck pod Thiersovo zapovjedništvo i ona je započela napadati Pariz 21. svibnja 1871. Poslije ogorčenog otpora nacionalne garde i radnika, nakon tjedan dana vladine trupe osvojile su grad. Broj ubijenih i deportiranih ne može se točno utvrditi. Sami su pobjednici govorili o 14 tisuća palih ili pogubljenih komunara, o više od 5 tisuća deportiranih i 5 tisuća radnika koje su ratni sudovi osudili na kazne zatvora. Tako je u roku dva i po desetljeća francuski radnički pokret po drugi put izgubio svoje najaktivnije članove.

Obje njemačke radničke partije mogle su organizirati samo manjinu svoje klase. Bile su preslabe da bi mogle spriječiti svoju vladu u tome da osvajanjem dviju francuskih provincija nacionalnu opreku između dviju vodećih zemalja kontinenta za tri četvrtine stoljeća učini ključnom točkom evropskoga razvoja i da građansku Francusku natjera na savez s ruskim carem. Tako su vladajuće klase Njemačke žrtvovala realne interese stanovništva prividno »nacionalnoj« opijenosti i u korist vlastitih opipljivih materijalnih interesa.

Već uoči Pariške komune pokušao je građanski tisak Evrope oklevetati *Međunarodno radničko udruženje*. Pri takvu manipuliranom raspoloženju u Austriji su, na primjer, vodeći radnički funkcionari, zbog svoje naklonosti prema Internacionali, bili osuđeni kao veleizdajnici na robiju, među ostalima Andreas Soheu i Heinrich Oberwinder. Sada, nakon pariških događaja, građansko je »javno mišljenje« reagiralo osobito žestoko: da bi se opravdao pokolj u Parizu, Komuna je prikazana, bez ikakva obzira prema povijesnoj istini, kao proizvod zavjere Generalnoga vijeća Internacionale. Francuska je vlada proturila zakon s izvanrednim ovlaštenjima pro-

tiv *Međunarodnoga radničkog udruženja* i pokušala navesti druge evropske države na izručenje ili progone emigriranih komunara. Vlade Njemačkoga Reicha i Habsburške monarhije namjeravale su sazvati konferenciju evropskih država za borbu protiv Internacionale. Španjolska je vlada to potakla u cirkularnoj noti pošto je papa Pio IX ukorio švicarsku vladu: »Ona trpi onu sektu Internacionale koja bi s cijelom Evropom htjela učiniti ono što je učinila s Parizom. Ove su gospode iz Internacionale treba bojati, jer rade za račun vječnih neprijatelja Boga i čovječanstva.« Još 1879. godine ostala je enciklika »Quod apostolici muneris« Leona XIII pri toj osudi Internacionale i socijalizma. Zasluga je britanske vlade što je, držeći se državnopravnih načela, onemogućila pokušaj da se Evropa ujedini antisocijalističkom inkvizicijom. U međuvremenu je u samoj Internacionali počela rasprava između bivših članova Bakunjinove *Međunarodne alijanse socijalističke demokracije* i Generalnoga vijeća, koje je još vodio Karl Marx, što je zatim dovelo do propasti *Međunarodnoga radničkog udruženja*. Kraj borbi u Parizu poništio je svaku osnovanu nadu u novi val demokratskih revolucija u Evropi. A rezolucija londonske konferencije Internacionale 1871. godine, u kojoj se zahtijevalo osnivanje legalnih radničkih partija u pojedinim evropskim zemljama kao pretpostavke socijalističke revolucije, bila je samo posljedica te situacije. Za Bakunjinove i Blanquijevce pristaše bila je ona neprihvatljiva; obje su grupe još mislile u kategorijama sada protekloga preindustrijskog razdoblja Evrope. Ali rezolucija nije odgovarala ni potrebama engleskoga radničkog pokreta, koji je, kao što su to pokazali izbori 1868. godine, još bio ideološki preslab da bi sam mogao djelovati politički. On je polagao nađe u savez s radikalnodemokratskim krilom liberala, da bi tako mogao iskoristiti broj njihovih glasova za poboljšanje socijalnoga položaja radnika. Karl Marx i Generalno vijeće Internacionale morali su dospjeti u izolaciju. To se očitovalo na haškom kongresu 1872. godine. Doduše, Marx i Generalno vijeće uspjeli su pobijediti u glasanju, ali su izgubili glasove engleskih delegata. Posljedica toga bilo je premještanje sjedišta Generalnog vijeća u Sjedinjene Države i time — 1876. godine formalno objavljen — kraj *Međunarodnoga radničkog udruženja*.

»Antiautoritarna« opozicija bakunjinista, koja se odmah nakon ovoga poraza u glasanju na haškom kongresu konstituirala u Švicarskoj kao — prema njezinu mišljenju jedino legitimno — predstavništvo Internacionale, uspjela je zbog svoje labave organizacije pridobiti za sebe, uz talijanske i španjolske anarhiste, privremeno i belgijske radničke grupe i njemačke lasalovce. Sazvala je 1877. godine u Gentu socijalistički svjetski kongres, na kojem su se pojavile radničke partije evropskih zemalja što su u međuvremenu nastale. Na tome kongresu definitivno su se razišli putovi anarhističke Internacionale, koja izvan Iberškoga poluotoka više nije reprezentirala nijedan masovni pokret, od putova ostalih socijalista. Osim manifestacije međunarodne solidarnosti, nije se mogla stvoriti nikakva zajednička organizacija.

S haškim kongresom završena je jedna razvojna faza evropskoga radničkoga pokreta. Bila je u znaku *Međunarodnoga radničkog udruženja*, Prve internacionale, i stvorila uvjete za slijedeću fazu, fazu nastanka na-

cionalnih radničkih partija u evropskim zemljama, njihova udruživanja u Drugu internacionalu i uspona sindikata i na kontinentu. U svojoj ženevskoj izjavi o pitanju sindikata 1866. godine i Londonskoj rezoluciji 1871. godine o zadacima radničkih partija Internacionala je formulirala strategiju radničkoga pokreta u Evropi za najbližu budućnost.